

Dr hab. Beata Konopska, prof. UMCS

Katedra Kartografii i Geomatyki
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Aleja Kraśnicka 2D, 20-718 Lublin
beata.konopska@mail.umcs.pl

Lublin, 05.10.2024 r.

**Recenzja pracy doktorskiej Pana mgr. Eugeniusza K. Romera
pt. *Determinizm czy posybilizm? Problem relacji między warunkami
geograficznymi a wolą ludzką w poglądach geopolitycznych Eugeniusza Romera***

1. Podstawa wykonania recenzji

Pismo dr. hab. Bartłomieja Michalaka, prof. UMK, przewodniczącego Rady Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji z dnia 17 lipca 2024 roku (27.WNoPiB.5201.4.2024).

2. Problematyka rozprawy

Rozprawa doktorska Pana mgr. Eugeniusza K. Romera pt. *Determinizm czy posybilizm? Problem relacji między warunkami geograficznymi a wolą ludzką w poglądach geopolitycznych Eugeniusza Romera* została napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jacka Bartyzela.

Problematyka rozprawy wpisuje się w zakres badań nauk społecznych w zakresie geografii politycznej, geopolityki, dokładniej w obszar badań nad determinizmem geograficznym i posybilizmem. Przedmiotem badań są – jak napisał Doktorant – poglądy wybitnego polskiego geografa Eugeniusza Romera w zakresie geopolityki, zawarte w jego pracach naukowych, tworzonych na potrzeby polityczne i publicystyki politycznej. Główne z nich to (w układzie chronologicznym) *Rola rzek w historii i geografii narodów* (Lwów 1901), *Podstawy przyrodnicze Polski historycznej* (Lwów 1912), *Polska. Ziemia i państwo* (Lwów 1917), *Rady i przestrogi* (Lwów 1938), *Duch Polski zachodniej* (Kraków 1945), *Pamiętnik paryski 1918–1919* (Wrocław 1989). Bazując na tych publikacjach Doktorant realizuje cel naukowy, którym jest ocena poglądów Eugeniusza Romera pod kątem determinizmu i posybilizmu.

Jako okres badawczy Doktorant wskazał lata życia Eugeniusza Romera 1871–1954, natomiast jako główny obszar badań z geograficznego punktu widzenia – Europę środkowo-wschodnią, a w szczególności ziemie polskie, które były najbardziej wnikliwie opisywane przez Uczzonego. Natomiast jego odniesienia do innych kontynentów lub państw Doktorant wykorzystuje w części analitycznej i na nich opiera wnioski robocze.

Dysertację rozpoczyna rozdział poświęcony życiu prywatnemu i naukowemu Eugeniusza Romera. Ta część pracy jest kompilacją treści zawartych we wspomnieniach Uczzonego, które opublikowano pod koniec lat 80. XX w. w *Pamiętniku paryskim 1918–1919* (Wrocław 1989) i książce pt. *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary* (Kraków 1988) oraz publikacjach wydanych przez jego syna, uczniów i osoby powiązane z nimi. Z tego schematu wyłamuje się istotna dla dysertacji biografia polityczna E. Romera wydana w 2010 roku, która wydobywa inne aspekty jego życia niż wcześniejsze pozycje, napisane przez geografów.

W drugim rozdziale Doktorant omawia pojęcia determinizmu i posybilizmu geograficznego, przedstawia ich filozoficzne podłoże i definicje. Omawia także poglądy Friedricha Ratzla i Rudolfa Kjelléna – klasyków geopolityki i determinizmu, których publikacje znał E. Romer. Równie szczegółowo Doktorant omawia poglądy Paula Vidala de la Blache i Luciena Febvre jako reprezentantów posybilizmu. Rozdział kończy omówieniem typów idealnych determinizmu i posybilizmu geograficznego w geopolityce i geografii człowieka. Kończy to tabela antynomii, które Doktorant przyjmuje jako kryteria oceny.

W rozdziale trzecim, najważniejszym w recenzowanej pracy, Doktorant analizuje treść wybranych publikacji E. Romera i dokonuje oceny zawartych w nich treści według kryteriów opisanych w poprzednim rozdziale. Wybrane fragmenty z publikacji E. Romera Doktorant zamieszcza w formie obszernych cytatów i omawia w trzech grupach. W pierwszej znalazły się rozważania na temat ziem polskich, w drugiej omawia poglądy na temat wpływu geografii na umysłowość człowieka, natomiast trzecią część poświęca ogólnym poglądom Uczzonego na temat świata i jego poszczególnych części. Rozdział ten kończą „Wnioski”, które można traktować jako wprowadzenie do „Zakończenia”. Całość dysertacji zamyka Bibliografia.

3. Ogólna ocena pracy

Rozprawa pt. *Determinizm czy posybilizm? Problem relacji między warunkami geograficznymi a wolą ludzką w poglądach geopolitycznych Eugeniusza Romera* składa się z trzech rozdziałów, poprzedzonych nienumerowanym „Wstępem” oraz zamieszczonymi na

końcu „Zakończeniem” i „Bibliografią”. Praca liczy 159 stron gęstego druku z wąskimi marginesami, co w przeliczeniu na strony znormalizowane (1800 znaków ze spacjami i interpunkcją) daje ich prawie 290.

Zanim przejdę do oceny pracy muszę wyrazić uznanie dla Doktoranta, który podjął się bardzo trudnego zadania – zmierzenia z biografią luminarza środowiska geograficznego i legendą polskiej kartografii. To niełatwe zadanie z uwagi na bogaty życiorys i dorobek naukowy Eugeniusza Romera, ale także liczne publikacje na jego temat i obfitość (rozproszonych) źródeł archiwalnych. To wszystko sprawia, że podjęty w rozprawie problem wymagał dużego wysiłku badawczego.

Układ pracy jest czytelny i logiczny. Potwierdza to przejrzysta struktura. W rozprawie zarysowują się dwie zasadnicze części. Pierwszą tworzą rozdziały pierwszy i drugi, w których Doktorant kreśli sylwetkę Eugeniusza Romera i prowadzi dyskusję nad pojęciami determinizmu i posybilizmu geograficznego, których wpływ na poglądy Uczzonego jest tematem dalszej części rozprawy. Te dwa pierwsze rozdziały tworzą teoretyczne podstawy do dalszych rozważań zawartych w rozdziale trzecim (materiałowym) i opinii wyrażonych w „Zakończeniu”. Treścią jest tu ewolucja poglądów, które w konsekwencji doprowadziły E. Romera do zmiany kierunku postrzegania spraw geopolitycznych. W tej części Doktorant śledzi równoległe poglądy i osiągnięcia naukowe Uczzonego. To bardzo interesujące wielowątkowe studium.

Odnosząc się do wyznaczonego przez Doktoranta okresu badawczego, określonego latami życia Eugeniusza Romera (1871–1954), można zastanowić się, czy w przypadku badania podglądów lata urodzenia i śmierci faktycznie otwierają i zamykają badane zagadnienie. W przypadku badania poglądów bardziej zasadne byłoby przyjęcie momentu ich pierwszego ogłoszenia drukiem jako daty początkowej i, przez analogię, ostatniej publikacji jako daty końcowej. Choć ta ostatnia może być również dyskusyjna z uwagi na uczniów E. Romera, sukcesorów jego poglądów, mogłaby ona ulec znacznemu przesunięciu, gdyby takie badanie podjęto. Doktorant słusznie napisał, że w wychowaniu i młodszej postawie E. Romera można doszukać się genezy późniejszych podglądów, ale ten czas raczej ułatwia zrozumieć późniejszą postawę, jednak nie jest *stricte* okresem badawczym, zwłaszcza że wiele przytoczonych faktów jest luźno powiązana z przedmiotem badań.

Odnosząc się do badanego obszaru geograficznego, który Doktorant ogranicza do Europy środkowo-wschodniej, a w szczególności ziem polskich, pomimo że w pracach E. Romera jest on o wiele szerszy, obejmuje bowiem także pozostałe kontynenty. Doktorant

uzasadnia ten wybór wnikliwym opracowaniem przez Uczonego, jednak przez to pozbawia się możliwości pokazania uniwersalności tych poglądów w szerokim kontekście geograficznym. Jak trudno oderwać się od tego kontekstu widać w części analitycznej i kończącej ją „Wnioskach”, w których chcąc wydobyć głębię poglądów E. Romera sięga jednak po przykłady z terenów poza wskazanym przez siebie obszarem.

Odnosząc się do celu naukowego dysertacji, którym jest ocena poglądów Eugeniusza Romera pod kątem determinizmu i posybilizmu, należałoby zaznaczyć, że cel ten jest realizowany tylko na podstawie prac drukowanych. Doktorant pomija duży zasób źródeł archiwalnych, przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej i tym samym ogranicza możliwości interpretacyjne. Bez wątpienia dobrze zachowana i obszerna korespondencja dotycząca na przykład badań naukowych mogłaby pogłębić analizę, potwierdzić lub zweryfikować poglądy wyrażone w opublikowanych pracach. Kolejna moja uwaga dotyczy metodyki oceny poglądów i kryteriów wziętych pod uwagę w tej ocenie. Klucz do tego można znaleźć w rozdziale drugim, z jego kwintesencją ujętą w tabeli 1 (s. 91), jednak w części materiałowej (rozdział 3) te kryteria są mało wyeksponowane.

We „Wstępie” Doktorant formułuje także pytanie badawcze: „W jakim miejscu pomiędzy determinizmem a posybilizmem znajdowały się poglądy geopolityczne Eugeniusza Romera na przestrzeni jego aktywności naukowej?” i wysuwa hipotezę, że „poglądy Eugeniusza Romera ewoluowały od umiarkowanego determinizmu do zupełnego posybilizmu”.

Odnosząc się do biografii Eugeniusza Romera – jak już wspomniano – Doktorant bazuje przede wszystkim na publikacjach Uczonego, jego syna oraz osób emocjonalnie z nim powiązanych, jak Aniela Chałubińska, Łucja Mazurkiewicz-Herzowa, Julian Czyżewski, którzy swoje publikacje wydali w latach 60. XX w., tj. w okresie cenzury i narzuconej przez państwo poprawności politycznej. Władysław Pawlak pisał o E. Romerze dużo później, ale wywodząc się z wrocławskiego środowiska geografów, w dużej mierze ukształtowanego przez lwowskich współpracowników E. Romera, pisał na podstawie wiedzy zaczerpniętej z ich wspomnień i opowieści. Jedyne publikacja Mariana Mroczo wydaje się nie być tym wszystkim obciążona. W rozdziale tym Doktorant szczegółowo przedstawił dotychczasową wiedzę na temat życia i działalności naukowej E. Romera, szkoda więc, że nie sięgnął do archiwaliów przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej, które pozwoliłyby rozwinąć niektóre wątki, zwłaszcza istotne dla tematyki pracy.

W części drugiej Doktorant prowadzi dyskusję na pojęciach determinizmu i posybilizmu. Czyni to w sposób jasny i zrozumiały. Najpierw ogólnie omawia pojęcia determinizmu i posybilizmu geograficznego, przedstawia ich filozoficzne podłoże i definicje. Następnie przechodzi do przybliżenia poglądów klasyków determinizmu – Friedricha Ratzla i Rudolfa Kjelléna oraz posybilizmu Paula Vidala de la Blache i Luciena Febvre. Rozdział kończy omówieniem typów idealnych determinizmu i posybilizmu geograficznego w geopolityce i geografii człowieka oraz przedstawia kryteria, którymi kieruje się, dokonując oceny poglądów E. Romera w kolejnym rozdziale. To ważna część pracy, dająca podstawę i wskazująca metodykę dalszych rozważań. Należałoby jednak wspomnieć w przypisie, że ten przydatny – z punktu widzenia dysertacji – materiał Doktorant opublikował w artykule pt. *Determinizm i posybilizm geograficzny w geopolityce* w „Political Dialogues” w 2022 roku.

W części materiałowej (3 rozdział) Doktorant podaje wiele interesujących przykładów, popartych długimi cytatami z prac E. Romera, które opisują poglądy Uczonego. Jednak ich analiza prowadzona jest w sposób jednowymiarowy, bez szerszego wykorzystania dorobku kartograficznego i bez wglądu w źródła archiwalne. Porównanie tekstów E. Romera z treścią map bez wątplenia pomogłoby Doktorantowi rozwinąć tę analizę, może pozwoliłoby nawet wprowadzić nowe wątki lub wzmocnić wnioski, analiza byłaby komplementarna. Doktorant zauważyłby na przykład, że w czasie, gdy Uczony pisze o ziemi i granicach na mapach dominują zagadnienia narodowościowe i inne ludnościowe, ich analiza pokazuje ile wysiłku E. Romer wkłada, aby udowodnić metodami kartograficznymi swoje poglądy, z ewolucji treści map hipsometrycznych Doktorant wyczytałby, w którym momencie Uczony godzi się z kształtem wschodniej granicy, ustalonej po I pierwszej wojnie światowej. Mapy E. Romera jasno przekazują jego poglądy, dlatego trudno zgodzić się ze stwierdzeniem dot. np. *Wojenno-politycznej mapy Polski*, że „Mapa, choć nie oficjalnie, pokazywała...” (s.36). W obronie Doktoranta przemawia tylko jego kierunkowe wykształcenie, nie jest geografem i nie jest kartografem i ten zawansowany poziom interpretacji języka mapy i przekazu kartograficznego jako formy komunikacji społecznej może być trudny.

W omawianej części pracy narracja Doktoranta wychodzi daleko poza geograficzny obszar badań sformułowany we „Wstępie” i odnosi się do terenów poza Polską i Europą środkowo-wschodnią, czym dopełnia wcześniejsze rozważania. Rozdział kończą logicznie sformułowane „Wnioski”, które w połączeniu z dość lakonicznym, ale napisanym w sposób interesujący „Zakończeniem” daje dobre podsumowanie wcześniej przeprowadzonego badania.

4. Uwagi szczegółowe do rozprawy

W rozprawie można znaleźć pomyłki i niedociągnięcia redakcyjne, które wymagają poprawy w przypadku przygotowywania publikacji. Poniżej kilka zauważonych przykładów.

W przypadku publikacji większej całości przejrzyszej byłoby poprzedzić Bibliografię wykazem źródeł, które są podstawą dysertacji. Wymienienie ich w spisie literatury nie daje jasnego przekazu, że to właśnie ich treść jest przedmiotem badań. Należałoby także zwrócić uwagę na powtórzenia, które z reguły pomagają czytelnikowi, ale nie powinny być zbyt długie i dosłowne, np. Doktorant rozpoczynając trzeci rozdział słusznie przypomina hipotezę, którą sformułował we „Wstępie”, kilkadziesiąt stron wcześniej, ale niepotrzebnie kopiuje aż tak długi fragment, w którym ją szczegółowo omawia (przekopiowanych ponad 1500 znaków). Na s. 7 Doktorant pisze o 150. rocznicy śmierci E. Romera zamiast 50., na s. 24 pisze o Polskim Przedsiębiorstwie Wydawnictw Kartograficznych zamiast Państwowym, w całej pracy stosuje niejednolity zapis tytułu *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski*.

Dalsze uwagi redakcyjne odnoszą się do bibliografii, przypisów, typografii i znaków niealfabetycznych. Świadczą one o niezbyt niestarannie wykonanej korekcie tekstu przekazanego do oceny.

- 1) Bibliografia. Porównując literaturę cytowaną w rozprawie z jej wykazem, zamieszczonym na końcu dysertacji zauważa się pewne rozbieżności. Nie wszystkie publikacje cytowane i wykorzystane w tekście Doktorant umieścił w Bibliografii. Brakuje następujących publikacji: Madurowicz M., *Pomost zamiast...* (przypis 6); Eberhardt P., *Eugeniusz Romer...* (przypis 4); Eberhardt P., *Koncepcja „pomostowego”...* (przypis 5); S. Sur, *Stosunki międzynarodowe...* (przypis 284); Haliżak E., *Liberalna teoria...* (przypis 285). Z kolei zdublowana została w Bibliografii pozycja: Romer E., *Geografia na usługach...* Ponadto w opisach bibliograficznych przy monografiach wieloautorskich pominięto redaktorów naukowych, należałoby także doprecyzować opis w przypadku haseł encyklopedycznych. W przypadku artykułów pozyskanych z bazy *ResearchGate* zastosowano różne opisy, jednak podanie tylko adresu internetowego jest niewystarczające. W przypadku artykułów, zamieszczonych w czasopiśmie i rozdziałów w monografiach wieloautorskich powinny być podane zakresy stron.
- 2) Przypisy. Nieścisłości i niedopracowanie redakcyjne widoczne jest także w przypisach, np. przypis 3 – cytat pochodzi z publikacji L. Sykulskiego ze strony 106 a nie 105 (jak podaje Doktorant); przypis 10 – „L. Moczulski, dz. cyt., s. 75.” – w przypisie znajduje się odwołanie do dzieła wcześniej niecytowanego. Pełny opis bibliograficzny tej publikacji, który

powinien być umieszczony przy pierwszym cytowaniu/odwołaniu, pojawia się dopiero w przypisie 253 i jest powtórzony w przypisie 460; przypis 54 – „E. Romer, *Świat gór* (...) 1934, s. 4, za Ł. Mazurkiewicz-Herczowa, *Eugeniusz...*, s. 94.” – Doktorant błędnie podaje stronę cytatu 4 zamiast 8. W publikacji E. Romera cytat znajduje się na stronie 8 i tę stronę również podaje Ł. Mazurkiewicz-Herczowa w swojej publikacji; powtórzone pełne opisy bibliograficzne M. Mroczo – przypis 7, 124; J. Potulski – 1, 247; A. Wolf-Powęska – 262, 268; L. Sykulski – 3, 39, 427, A. Bocheński – 283, 543. W niektórych przypadkach w przypisach podane są zbyt szerokie zakresy stron, jak np. przypis 133 – myśl, do której odnosi się Doktorant znajduje się *de facto* na stronie 168, więc zakres stron 162–168 jest nadmiarowy; podobnie fragment tekstu na s. 35, przypis 132 powinien mieć odniesienie do strony 33 dzieła cytowanego, a nie jak podaje Doktorant 35–36, bowiem tam znajduje się kwintesencja tego akapitu. Należy jednak zaznaczyć, że kwestia precyzyjnego odnoszenia się do stron źródła, podobnie jak wcześniej omówione powtórzenia pełnych opisów bibliograficznych (zwłaszcza, gdy są w dużym oddaleniu) mogą być dyskusyjne.

- 3) Pozostałe uwagi dot. głównie znaków niealfabetycznych i wiszących spójników. W polskiej literaturze naukowej tradycyjnie w cytatach oznaczonych cudzysłowem apostrofowym („ ”) do oznaczenia drugiego cudzysłowu stosuje się cudzysłów francuski (« »). W rozprawie zastosowany jest cudzysłów niemiecki (» «), który używany jest obecnie w tekstach internetowych i publicystycznych. Pod względem typograficznym cytaty w rozprawie ujęte są w polski cudzysłów apostrofowy lub – co zauważalne jest częściej – w znak (") stosowany do innych celów. W całej pracy nadmiarowo używany jest dywiz (-) zamiast półpauzy (–), jest to błąd interpunkcyjny i razi zwłaszcza w przypadku zestawień liczbowych „od – do”, których w rozprawie jest bardzo dużo. Korekty wymagają także znaczniki przypisów (np. 18, 44, 48, 53, 70, 78, 83, 90, 98, 128, 130, 131, 133...) które nie są podniesione do frakcji górnej (powinno być „Romer³³”, jest „Romer33”). I ostatnia uwaga dotyczy tzw. wiszących spójników. Dobrą praktyką w pracach naukowych jest ich usunięcie, czyli przeniesienie do następnej linijki tekstu.

Na powyższe niedociągnięcia redakcyjne zwracam uwagę nie tylko z obowiązku recenzenta, ale również z uwagi na postać Eugeniusza Romera, o którym wiemy, że był bardzo skrupulatnym i wymagającym redaktorem map i długoletnim redaktorem „Polskiego Przeglądu Kartograficznego”, czasopisma naukowego, które założył i które w ubiegłym roku obchodziło stulecie istnienia. Eugeniusz Romer wiele wymagał od siebie i współpracowników, bywał porywczy, gdy zauważał niedociągnięcia.

5. Wnioski końcowe

W świetle powyższych uwag dysertacja pt. *Determinizm czy posybilizm? Problem relacji między warunkami geograficznymi a wolą ludzką w poglądach geopolitycznych Eugeniusza Romera* autorstwa Pana mgra Eugeniusza K. Romera prezentuje się pod względem formalnym i merytorycznym w sposób zadowalający. Pomimo sformułowanych zastrzeżeń Doktorant wykazał się dostateczną wiedzą teoretyczną w zakresie reprezentowanej przez siebie dyscypliny, w wystarczającym zakresie potrafi samodzielnie prowadzić pracę naukową, w tym dokonywać analizy zebranego materiału i formułować wnioski. W recenzowanej dysertacji Doktorant podjął się przybliżenia i rozwiązania ciekawego i oryginalnego problemu. Rzadko zdarza się, aby w pracy doktorskiej poruszane było tak trudne zadanie, jakim jest szukanie synergii między poglądami na temat zjawisk geograficznych a doktrynami filozoficznymi. W tym świetle dysertacja spełnia wymóg oryginalnego rozwiązania problemu naukowego. W związku z powyższym stwierdzam, że opiniowana praca Pana mgra Eugeniusza K. Romera spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z ustawą z 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz wnioskuję o jej przyjęcie oraz dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Beata Konopska